

ERŐS VILMOS

Szabó István körül

Szabó István emlékkönyv. Kovács Ágnes közreműködésével szerkesztette: Rác István. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1998. 493 old.

A szabadságharc fővárosa Debrecen. Szerkesztette: Szabó István. Debrecen, Debrecen University Press, 1998. 609 old.

Szabó István kétségtől szűz századunk egyik kiemelkedő magyar történész volt. Művei már a második világháború előtt, illetve alatt is jelentős visszhangot váltottak ki. Egyik ekkori értékelője, Wellmann Imre mindenképp népiségtörténeti kutatásait taglalta, s ennek első sorban művelődéstörténeti vonatkozásait emelte ki.¹ A háború utáni időszakban Szabó István életművét jelentős támadások érték (vö. a 48-as kötettel kapcsolatos bírálatokat), melynek tetőpontját Sándor Pál 1954-es cikke jelentette.² Sándor itt, ugyancsak főként a népiségtörténeti kutatásokat állítva középpontba, Szabó Istvánt fasiszta történésznek értékelte, aki történetiszemléletében elsikkasztja az osztályharcot, s műveivel a Horthy fasizmus „népközösség”-ének eszméit támasztja alá. Jelentősen megváltozik Szabó István értékelése a hetvenes években, bár ekkor első sorban tanítványai nyilatkoznak életművével kapcsolatban. Közülük is kiemelkedik Für Lajos Szabó István *Jobbágyok-parasztok* (Budapest, 1976.) című poszthumusz kötetéhez írt terjedelmes historiográfiai tanulmánya, melyben már nemcsak Szabó István népiségtörténeti munkáit elemzi, hanem az életművel legalább egyenértékű vonalainak tekinti a történész Debrecennel kapcsolatos helytörténeti, valamint parasztság-történeti (társadalomtörténeti) tanulmányait is.³ Mindeközben Für Szabó István történet-felfogását a népi írók szemléletével rokonítja, és historiográfiai helyét valahol Erdei Ferenc, Veres Péter és Illyés Gyula között jelöli ki. A Szabó István életművével kapcsolatos reflexiók utolsó etapját a nyolcvanas évek második fele, a kilencvenes évek képezik. Ennek feltűnő megnyilvánulása a születésének 90. évfordulója alkalmából rendezett debreceni emlékkonferencia, illetve az ehhez kapcsolódó *Parasztság és magyarság* című emlékkötet.⁴ Ez szintén tartalmaz Szabó István életművének bizonyos aspektusait (például levéltártudomány, rokonszomszágokkal – nyelvész, néprajz – való kapcsolat, kisebbségkutatás) elemző írásokat. De a recepcióhoz tartozik *A magyarság életrajzá*nak újbóli kiadásához írt bevezető,⁵ vagy egykori munkatársának *A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában* című kötet viszszontagságos világrajzvetelét, sőt ennek a háború utáni teljes előtörténetét boncolgató visszaemlékezése is.⁶ A Szabó Istvánról való megemlékezések sorába tartozik a nemrégiben kiadott emlékkötet is.⁷

¹ Wellmann Imre recenziója Szabó István: *Ugocea megye* című könyvéről. *Századok*, 71. évfolyam, 1937. 473-485.

² Sándor Pál: A magyar agrár- és paraszttörténet polgári irodalmának kritikájához. *Századok*, 88. évfolyam, 1954. 373-419.

³ Für Lajos: Szabó István. In: *Jobbágyok-parasztok*. Budapest, 1976. 7-30.

⁴ *Parasztság és magyarság. Tanulmányok Szabó István történetíró születésének 90. évfordulója tiszteletére.* Szerkesztette: Rác István. Debrecen, 1989.

⁵ Vö. Orosz István bevezetője Szabó István: *A magyarság életrajza* című könyvének 1990-es kiadásához.

⁶ Balogh István: Adalékok egy korszak történetírásához. *Debreceni Szemle*, 1993. 119-134.

⁷ Szabó István emlékkönyv. Kovács Ágnes közreműködésével szerkesztette: Rác István. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1998. (a továbbiakban: Szabó István emlékkönyv)

Nem kívánjuk elemezni a kötet teljes anyagát, ugyanakkor (tartva magunkat a könyvismertetéssel szembeni indokolt elvárásokhoz) megemlítjük, hogy a kötet három egységből áll. Az első részben korabeli dokumentumok, illetve személyes visszaemlékezések alapján röviden megismerkedhetünk a történész életpályájának legfontosabb fordulópontjaival; a rövid második rész Szabó Istvánnak egy feltehetően az 1940-es évek első felében készült tanulmányát tartalmazza, amely adalék parasztságszemléletéhez (közli Kósa László); a harmadik, a tanulmánykötet gerincét alkotó egység Szabó István tanítványainak és tisztelőinek az írásait tartalmazza, többnyire a historikus életművéhez kapcsolódó tematika keretei között. A tanulmányok szerzői Szabó egykori tanítványai, a Kossuth Lajos Tudományegyetemen ma is oktató történészek (bizonyos szempontból Szabó István utódai), illetve nem egészen világos okokból (erről még esik majd szó) erdélyi történészek is.

Nem vállalkozhatom minden egyes tanulmány bemutatására és bírálatára, ezért a könyv általam legfontosabbnak tartott hiányosságainak és problémájának a taglalására térek rá. E problémákra a kötet szerkesztője az *Előszó*-ban külön is reflektál, ezért szerencsésnek tartom, ha köréje csoportosítom legfontosabb gondolataimat.

A kötet szerkesztője, Rácz István az *Előszó* első pontjában kifejti, s éppen ehhez kapcsolódik a kötettel szemben emelt legfontosabb kifogásom, hogy azért nem közölnek a könyvben Szabó István életművét elemző historiográfiai tanulmányt, mert szakirodalmi munkásságának jegyzékét már közzétették, történetírásának legfontosabb jellemzőit pedig a tanítványok: Für Lajos, Orosz István és Rácz István már tisztázták. (11. o.)

Felmerül azonban a kérdés: egy olyan sokfelé ágazó, terjedelmre is tekintélyes, különböző politikai korszakok alapvető viszonyainak tisztázását igénylő életművet, mint amilyen Szabó Istváné, el lehet-e egyszerűen intézni a már említett rövid reflexiókkal?⁸ Hiszen az említett Für tanulmány is, amely messze a legterjedelmesebb és a leginkább elemző, a legtöbb forrást használó értékelés az életműről, 1976-ban készült.

A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában ugyanakkor tekintélyes mennyiségű anyag található Szabó István életművével kapcsolatban, mely lehetővé tenné a történetíró szemléletének beható analízisét. Ez valóságos „kincseshánya”, hiszen felöleli, többek között, Szabó István jó néhány kiadatlan előadását például a történelem és élet kapcsolatáról, a tudományos etikai magatartásról, Kossuthról (ez utóbbi a debreceni egyetem 1952-es névadó ünnepségén tartott előadása), vagy az 1956-ban Hunyadiról írt kéziratát. Megemlíthetjük továbbá 1938-ban a rádióban Nagyszőlősről tartott és népiségtörténeti szemléletét további adalékokkal megvilágító referátumát, valamint további értékes tanulmányát is, és az ehhez kapcsolódó kisebb „forgácsokat”, melyekről a továbbiakban még szó esik. Mindenekelőtt *A szabadságharc fővárosa Debrecen* című kötet „inkvizíciós perében”, a *Társadalmi Szemle* támadására válaszként írt, és a folyóiratnak megküldött, de ott végül nem közölt tanulmányáról van szó. Ez utóbbi Szabó történetfelfogásának a feltárásához úgyszólván nélkülözhetetlen dokumentum.

A hagyatéknál ezen felül bőséges anyagot tartalmaz a történész forrásgyűjtéséből, az ötvenes években készült egyetemi tankönyv Szabó István által írt lektori véleményeiből, illetve a neki címzett, különböző történészek által írt levelekből, és Szabó István leveleiből szintén. Ezek alapján jóval világosabb képet alkothatunk például Szabó István és Mályusz Elemér, Domanovszky Sándor, Hajnal István, Szekfü Gyula viszonyáról, vagy a népi írókkal – Erdei Ferencel vagy Veres Péterrel – fenntartott kapcsolatáról. Természetesen a debreceni egyetemi tevékenységéhez kapcsolódó személyes iratai sem teljesen érdektelenek, ahogyan a hatvanas években megjelent munkáival kapcsolatos lektori vélemények, kiadói levelezések sem.

⁸ Vö. Orosz István: 80 éve született Szabó István. A történetíró munkássága. *Alföld*, 1978. 7. szám, 50-56.; Rácz István: Szabó István tanári munkássága. *Alföld*, 1978. 7. szám, 56-59. Mindkét tanulmány újból megjelent a Bitskey Istvánné által 1982-ben összeállított bibliográfiában. Lásd a 9. jegyzetet.

E források figyelmen kívül hagyása már csak azért is rendkívül feltűnő, mert a kötet szerkesztője előszavában kifejti: Szabó István életművének egyik alapelve volt, hogy csaknem valamennyi munkájában új és nagy mennyiségű adatot használt fel és szólamtatott meg (13. o.).

Épp ezért feltűnően hiányzik a kötetből egy olyan historiográfiai tanulmány, amely a kéziratárban hozzáférhető bőséges forrásbázis segítségével rekonstruálná Szabó István életművét. Legtöbbet még Für Lajos használt fel ebből az anyagból, említett 1976-os tanulmányában, és csak jóval ezután, 1982-ben jelent meg Szabó István bibliográfiája,⁹ amely műveinek a fogadtatására is rávilágít a műveiről írt recenziók felsorolásával.

A Rác István által szerkesztett könyvben olvasható egy Kósa Lászlótól származó forrásközlés is: *A parasztság a magyarság történetében* címmel (55-67. o.). Az írást, amely – mint Rác István is említi – az 1940-es évek elején keletkezett, a forrásközlő az Eötvös Kollégium levéltárában találta meg. De vajon megfelel-e a szigorú tudományos követelményeknek és ezen túlmenően Szabó István tudományról vallott felfogásának az, hogy egy ilyen forrást bevezető, kommentár és jegyzetek nélkül tegyenek közzé? Hiszen a közlésből még az sem derül ki, hogy mikor is keletkezett a szöveg. Így merésznek tűnik a kötet szerkesztő kommentárja, miszerint az írás bizonyosság arra, hogy „Szabó István történetiszemléletének és a parasztság történeti kutatása mellett való elkötelezettségének alappillérei már a 40-es évek elejére – tehát amikor a közölt tanulmány keletkezhet – határozott formát öltöttek, és tévedés volna arra gondolni, hogy a marxista ideológia osztályharcos szemlélete terelte ebbe az irányba.”¹⁰

Természetesen üdvözlendő, ha Szabó István életművét új forrásokkal bővítve kívánják megvilágítani, és a tudományos felfogás alaki követelményeinek leginkább ez is felel meg. A kötet azonban ebből keveset valósít meg, hiszen újraközl két tanulmányt,¹¹ melyek legyenek bármily értékesek, pusztán megismétlések arra utal, hogy Szabó István életművének az értékelése és feldolgozása hosszú évek óta alig haladt érdemlegesen előre. Újra közölni inkább csak a már említett bibliográfiát lett volna érdemes úgy, hogy a hibáit kijavítják,¹² illetve hiányait pórolják (nem tartalmazza a bibliográfia például Szabó Istvánnak a *Magyar Szemlé*ben 1938-39-ben megjelent két írását¹³), és be lehetett volna venni a *Parasztág és magyarság* kötet tanulmányait vagy Balogh István említett visszacsatolását, illetve Kósa László 1996-os forrásközlését.¹⁴ Ez a kiegészített bibliográfia,¹⁵ az MTA Kézirattárában található hagyatéki anyag ismertetésével egyetemben valóban kellő alapot vagy legalább jó kiindulópontot képezhetne Szabó István életművének a feltáráshoz.

Ha a szerkesztő indokoltan találta, hogy Erdélyi történészek is közreműködjenek a kötetben, joggal vehető fel, miért nem szerepelnek benne budapesti történészek – például Engel Pál, Kubinyi András, Szakály Ferenc –, akiknek kutatásai sok szempontból igen szoros kapcsolatnak Szabó István munkásságához. A kötet egyes írásai nem mentesek a direkt politizálástól sem, így például Kovács Zoltán demográfiai írása.

⁹ Szabó István, 1898-1969. Szerkesztette: Bitskey Istvánné. Debrecen, 1982. KLTE Könyvtára. (a továbbiakban: Bitskey Istvánné)

¹⁰ Szabó István Emlékkönyv 12.

¹¹ Fáy Béla: Szabó István életközéből. Születése 80. évfordulójának emlékére. Déri Múzeum Évkönyve, 1978. 439-452.; Balogh István idézett műve.

¹² Például Szabó István Népiség és vallás című tanulmánya a Protestáns Szemle 1937-es, és nem 1927-es évfolyamában jelent meg. Gololák Lajos helyesen Gogolák Lajos, Erich Kayser neve helyesen Erich Keyser stb. Vö. Bitskey Istvánné 24. 30.

¹³ Szabó István: A rutén föld. Magyar Szemle, 1938. XXXIV. kötet, 4. szám, 376-379., illetve Szabó István: Ukrajna. Magyar Szemle, 1939. XXXV. kötet, 3. szám, 262-270.

¹⁴ Szabó István: Parasztságiszemléletünk alakulásáról. Protestáns Szemle, 1996. IV. szám, 309-322.

¹⁵ Szabó István szülővárosával kapcsolatos munkáira vö. Balogh István: Szabó István debreceni vonatkozású munkássága. Déri Múzeum Évkönyve, 1978. 453-458. Természetesen Balogh Istvánnak ez a bibliográfiája sem teljes. Lásd erről Szabó István Debrecennel kapcsolatos cikkeinek és tanulmányainak a saját maga által összeállított gyűjteményét a család birtokában.

A Kossuth Egyetemi Könyvkiadó által feltehetően részben az 1848-as forradalom és szabadságharc 150. évfordulója alkalmából, részben Szabó István születésének a 100. évfordulója tiszteletére megjelentetett másik kötet a történész szerkesztésében 1948-ban kiadott *A szabadságharc fővárosa Debrecen* című reprint kiadvány.¹⁶ A műnek különös jelentőséget az ad – mint ez a történész szakmai nyilvánosság előtt egyébként közismert¹⁷ –, hogy ez a könyv szolgált alapul a Szabó István elleni legsúlyosabb támadásokra 1948-ban. A heves támadások különböző napilapokban és folyóiratokban (*Szabad Nép*, *Társadalmi Szemle*, *Századok*, *Valóság*) jelentek meg,¹⁸ közülük a legsúlyosabb a *Társadalmi Szemle* hasábjain Balázs V. és Balázs T. tollából látott napvilágot.¹⁹ A támadók mindenekelőtt azt kifogásolták a kötetben, hogy a szerkesztő szükségtelenül kettőzi meg a szabadságharcot, elkülönítve benne egy debreceni szakaszt is. Azt vetik a szerző szemére, hogy az egész könyvet egyfajta cívis apológia hatja át, hogy nem értékeli kellően a forradalmi baloldalt, a flamingóknak a diktatúra megteremtésére irányuló törekvéseit. Ezzel szemben túlságosan is megértően bánik a Habsburgokkal kiegyezésre törekvő, a trónfosztást mélyen elítélő, a forradalmat szabotálni igyekvő békepártiakkal. A szakmai közvélemény eddig úgy tudta, s ezt megerősíti Orosz István is a mostani kiadás utószavában, hogy „Szabó István ... bár fórumokat is teremtettek számára, soha nem reagált az említett bírálatokra és nem gyakorolt önkritikát sem.”²⁰

Ezzel szemben az Akadémia Kézirattárában fellelhető az a *Társadalmi Szemlének* még a támadás évében, 1948-ban megküldött Szabó-féle választanulmány, melyet a folyóirat szerkesztői nem közöltek.²¹

De vajon mi állt a Szabó István, illetve tanítványai és munkatársai elleni támadások hátterében, és milyen tanulságokkal kecsegtet a szóban forgó „vita” lefolyásának a rekonstrukciója?

A támadások érvanyagából és az ezekről született eddigi elemzésekből vagy visszacmlékeztésekből egyaránt nyilvánvaló, hogy a támadás mögött politikai szándékok és megfontolások húzódtak meg. A vita tulajdonképpen nem *A szabadságharc fővárosa Debrecen* című kötetrel, hanem Szabó István egy másik, szintén 1948-ban megjelent tanulmányával kezdődött,²² melyet Spira György bírált meg a *Századok* 1948-as évfolyamában.²³ (A szóban forgó szám – s ez szintén köztudott – 1949-ben jelent meg.)

Spira itt elsősorban azért kritizálja Szabó Istvánt, mert az nem ismeri el, hogy már 1848-ban is voltak *földosztást* célzó törekvések. Főként Táncsics továbbfejlesztett programjára hivatkozik Spira ebben a vonatkozásban. Szabó István ezzel szemben mindvégig ragaszkodott ahhoz a nézethez, hogy ez a kérdés 1848-ban nem tűnt aktuálisnak, és elsősorban Kossuth elképzeléseit s tevékenységét elemelve jut arra a következtetésre, hogy 1848 legfontosabb eredménye a *szabad földtulajdon* megteremtése volt. A kérdés aktuálpolitikai (azaz 1948-ra érvényes) vonatkozása – a Debrecen kötettel egyetemben – igencsak egyértelmű: a sztálinista ideológia reprezentánsai (akik ekkor veszik át a hatalmat a történettudományban) az egyen-

¹⁶ A szabadságharc fővárosa Debrecen. Szerkesztette: Szabó István. Debrecen, Debrecen University Press, 1998. (a továbbiakban: Szabó István 1948-1998.)

¹⁷ Vö. Orosz István: Egy centenáriumi kötet kálváriája. Szabó István 1948-1998. 597-609.

¹⁸ A szóban forgó cikkek pontos adataira vö. Bitskey Istvánné idézett bibliográfiája.

¹⁹ Balázs Vera és Tibor: Az 1849-es békepárt és mai ideológusai. *Társadalmi Szemle*, 1948. 12. szám, 823-832. (a továbbiakban: Balázs Vera és Tibor)

²⁰ Szabó István 1948-1998. 609.

²¹ Az MTAKK Szabó István hagyatékában az Ms 5438/64-70. jelzet alatt található „A szabadságharc fővárosa Debrecen” című kötetrel kapcsolatos vita, illetve levelezés anyaga. (a továbbiakban: MTAKK Szabó István hagyaték)

²² Szabó István: A jobbágybirtok problémái 1848-49-ben. In: Szabó István: Tanulmányok a magyar parasztság történetéből. Budapest, 1948. 311-396.

²³ Spira György: Parasztságunk és az első magyar polgári forradalom vezetése. *Századok*, 82. évfolyam, 1948. 101-149.; illetve feltehetőleg szintén az ő tollából származó kritika a folyóirat ugyanezen évfolyamában a 347-348. oldalakon.

lőség elvén alapuló, általuk sajátosan értelmezett népi demokrácia előképét keresik a historizált 1848-ban. Ezért azokat a személyeket és politikai irányzatokat (OHB, Madarász László, Táncsics, az *Egyenlőség* című folyóirat, flamingók) nevezik ki a forradalom igazi és egyedüli letéteményeseinek, akik ezt az irányt képviselték. Szabó István és szerzőtársai azonban nem zárkóztak el a forradalom és szabadságharc további irányzataitól, a benne részt vevő más társadalmi rétegektől sem, azt pedig semmiképp nem tagadják, hogy indokolt volt a köznemes-ség vezető szerepe, s ironikusan festették le a baloldali „guillotine-romantikáját”.

Szabó István történelemszemléletét nem azonosíthatjuk, sőt még csak nem is rokoníthatjuk a marxizmussal, ahogy természetesen az általa képviselt *népi* történelemszemlélet semmi esetre sem illethető a fasiszta jelzővel, sőt éppen hogy polgári jellegű. Ezt 1848-as kötete is ékesen bizonyítja, hiszen éppen ő az, aki megvédi a forradalomnak a polgári „szabadság” alapján álló alternatíváját. Bármi is volt Szabó István aktuálpolitikai elképzelése 1948-ban (erről is vannak adataink, noha nem biztos, hogy mindez közvetlen szerepet játszott az 1848-ról alkotott véleményének a megformálásában), történeti tanulmányai alapján Szabó nemzetfogalma kétségtelenül nyitottabb, demokratikusabb, mint az, amelyik a szélső bal kisebbségen kívül minden további társadalmi réteget és politikai irányzatot ellenségként határoz meg és megsemmisítendőnek ítél.

Mindazonáltal pontos elemzés erről még nem született. A ma rendelkezésünkre álló adatok alapján elsőként a kérdés lehetőleg pontos kronológiájának összeállítására lenne szükség. Ehhez Szabó István említett 1848-as tanulmányain kívül hasznosítani kell a *Társadalmi Szemle* támadására írt és a hagyatékban fellelt választervetét, az egyetemi pártbizottsági perbehíváson elmondott beszédét, Spira Györggyel kapcsolatos vitájának a későbbi lefolyását (hagyatékában megtalálható lektori véleménye a Spira által szerkesztett parasztságtörténeti könyvről, melyben szintén kifejti ezzel kapcsolatos nézeteit)²⁴, a Történelmi Társulat 1949-es debreceni vándorgyűlésének az anyagát, melyen Szabó István is beszédet mondott (nem visszavonva – inkább megerősítve a korábban elmondottakat).²⁵ Nem utolsósorban fel kellene tárnunk az előzőkkel összefüggő, a tanítványai elleni 1950-es koncepciók pert, melynek kimondott célja a marxizmus egyik fő ellenségének tekintett debreceni „narodnyik” ideológia szétzúzása volt.

Mindezzel a legkevésbé sem kívánom tagadni *A szabadságharc fővárosa Debrecen* című kötet újbóli kiadásának a fontosságát, amely örömdetesesen beillik Szabó István munkáinak a rendszerváltozás utáni években bekövetkezett reneszánszát jelentő kiadványsorozatba.²⁶ Még azt sem kifogásolom, hogy a kötetben nem jelent meg Szabó István életművét elemző historiográfiai tanulmány, hiszen Orosz István utószavában részletesen elemzi a könyv szerzőit, bemutatja létrejöttének körülményeit, ismerteti a fogadtatását és utóéletét. De a kötet értelmezésével kapcsolatban még további jelentős kutatómunkára lenne szükség. Pusztán azért is, mert máris több olyan dokumentum a rendelkezésünkre áll, melyek feltétlenül kiegészítik, sőt újabb adalékokkal világítják meg a kötetről, illetve a Szabó Istvánról kialakult képet. Illusztrációként álljon itt Szabó Istvánnak *A szabadságharc fővárosa Debrecen* című kötet a *Társadalmi Szemle*-ben megjelent bírálatára írt válasz-tanulmánya, mely az MTA KK Szabó István-hagyatékának egyik értékes darabja.

²⁴ Szabó István további, a kérdéskörrel kapcsolatos munkái: Kossuth és a jobbágyfelszabadítás. Századok, 1952. 509-532.; Kossuth állásfoglalása a parasztkérdésekben 1848-49-ben. Acta Universitatis Debreceniensis Tom. IV. (1957.) Debrecen, 1959. 29-46.

²⁵ Ms 5439/9 Szabó István 1949. december, a Történelmi Társulat vándorgyűlésén.

²⁶ Vö. Szabó István: A magyarság életrajza. Budapest, 1990.; Ugocsa megye. Budapest – Beregszász, 1994.; A szabadságharc fővárosa Debrecen. Debrecen, 1998.

Szabó István: A debreceni kötet körül²⁷

A *Társadalmi Szemle* 1948. évi decemberi számában Balázs V. és Balázs T. aláírással bírálatot közölt *A szabadságharc fővárosa Debrecen* című kiadványról, melynek szerkesztői munkálatát Debrecen város megbízásából alulírott végezte el, és a kiadványnak egyik tanulmányát írta is. A kötetről, amely 1948. márciusában látott napvilágot, a bírálók egyetlen jó szót sem tudtak mondani. Bár tudomásul vették, hogy a kötet eddig felhasználatlanul nagy-tömegű levéltári anyag feldolgozásával készült – Szabó István adatainak egyenesen „kilóit” emlegetik – mégsem tudták megállapítani, hogy a kötet csak egy hajszányival is előbbre vitte volna az 1848-49. évi magyar forradalom és szabadságharc történetének megismerését. Nem osztják tehát a *Szabad Nép* rövid ismertetésében kifejezésre jutott véleményt sem, amely abban összegeződött, hogy a könyv „egyes tévedései ellenére is igen hasznos adatokat szolgáltat a forradalom korszakának teljes megismeréséhez” (1948. ápr. 28.).²⁸ Balázs V. és T. tíz oldalon keresztül csak rosszat, még hozzá nagyon rosszat tudtak mondani a könyvről. Balázs V. és T., akiknek tudomásom szerint első és eddig egyetlen megjelent tudományos munkája ez a bírálat volt, lépten-nyomon felróják a könyv íróinak tudománytalanságát és tudatlanságát, a tanulmányok ürességét vagy tartalmatlanságát, mégis az alapki fogás, amely a bírálat lapjain minduntalan megismétlődik, lényegében ez: a könyv nem egyéb, mint az 1848. évi békeparti emlékirók munkáinak 1848 forradalmát megtagadó folytatása; Szabó Istvánék sem mások, mint „hamisító történcszek”, akik tudatosan elikkasztják 1848-at, az 1848. évi forradalom megtagadásával pedig megtagadják a népi demokrácia és a szocializmus²⁹ útját is, magatartásuk tehát tudatos reakció és ellenforradalom, a tudomány területére szorítkozva.

Amikor most – szerkesztői szerepemnél fogva szükség szerint magamra vállalva a bírálatnak munkatársaimra eső részét is – feleletre jelentkezem a *Társadalmi Szemle* nyilvánosságá előtt, hangsúlyozni kívánom, hogy erre a jelentkezésre nem a sértődöttség késztet. Mint olyan ember, aki tudja a tudós munkájával együtt járó önbírálatot, magával szemben talán már túlzottan is szokta gyakorolni, mások magasztalására vagy lebecsülésére nem egykönnyen indulok fel. Ha a bírálók csak azt állapították volna meg, hogy a munka értéktelen, nem igyekeznék a bírálók megállapítását cáfolni, és az olvasót más meggyőződésre bírni. Nem is a dialektikus materializmusnak³⁰ a történettudománnyal szemben támasztott igényeit óhajtom vitatni. E nagy rendszer igényei a magyar tudományos életnek ma már termékeny, eleven kérdései, s ezek kimunkálásában a *Társadalmi Szemle* iránymutató szerepet visz tudós gárdájával.³¹ Úgy gondolom, hogy tudományos elveik vitába vonását annál kevésbé jelentheti felszólalásom, mert Balázs V. és T.-t a dialektikus materializmus tudományos képvisletére – bírálatuk tanúskodása után – hivatottnak nem éppen vélem tarthatni. A történelemhamisításnak és a hamisítást sugalló politikai szándéknak erőszakos eszközökkel kimutatott igaztalan vádjá az, ami szólará indít. Érzésem szerint erre kötelez is immár közel negyedszázados múltú néző szerény történetkutató munkásságom, mely bizonyly sok gyarlóság jeltit viseli magán, de amelynek becsületos tiszta szándékait eddig sohasem vonták kétségbe.

A bírálók történeti munkánkat hátsó gondolatoktól vezetett, velejéig rosszhiszemű könyvnek tartják. Rosszhiszeműséget ismernek fel mindjárt a kötet tárgyválasztásában is. Sajátos módszertani felfogással ugyanis „abszurd” dolognak tartják, hogy az 1848-49. évi magyar forradalom és szabadságharc öthónapos debreceni szakaszát önmagában is vizsgálat

²⁷ MTA KK Szabó István hagyaték.

²⁸ Vö. *Szabad Nép*, 1948. 98. szám, 6.

²⁹ A szövegben meghagytam a materializmus, szocializmus fogalmának e Szabó István által használt régies változatát.

³⁰ Vö. az előző jegyzettel.

³¹ A *Társadalmi Szemle* szerkesztőbizottságának tagjai ekkor: Fogarasi Béla, Gerő Ernő, Lukács György, Mód Aladár, Molnár Erik, Révai József, Rudas László.

tárgyává lehessen tenni, miként kötetünk teszi. Ezzel a bírálók szerint nem egyéb volt Szabó Istvánék célja, mint hogy „megkerülhessék az alapvető problémákat”, illetőleg „meghamisíthassák 48-at”. A bírálók tehát nem tudják elképzelni, hogy akkor, amikor évekkel ezelőtt országszerte készültek a nagy évforduló megünneplésére, debreceni történetkutatók, akik nagyobb részben gyökeres debreceni emberek is, jóhiszeműen arra gondoltak, hogy ők legmáltóbban azzal járulhatnak az évforduló megünnepléséhez, ha megvilágítják a küzdelem öthónapos debreceni szakaszát, amely – előszavuk szerint – a legtöbb megvilágítatlan kérdést hagyta fenn eddig.³² A Debrecenbe történt menekülés idejében a magyar forradalom számára szinte minden elveszettnek látszott, viszont alig 3-4 hónap múlva győzelemre győzelmet aratva csaknem az egész ország felett újból úrrá lett a forradalmi kormány. Azzal szokták ezt elintézni, hogy „Kossuth szavára seregek álltak talpra”, de arról, hogy milyen nehéz kérdések leküzdése, milyen halhatatlan erőfeszítés és milyen szervező munka kellett a tavaszi sikerhez, keveset lehetett olvasni. A kötet írói joggal gondolhatták, hogy adósságot rótnak le a magyar történelem és egyben a legtöbb magyar forradalmi mozgalomnak – a legutóbbinak is³³ – szülőföldet-otthont nyújtó tiszántúli-tiszamenti nép irányában, és hogy becsületes munkára vállalkoznak akkor, amikor éppen a fenti kérdésekre, gunyoros megjegyzésekre is okot szolgáltatató új, nagy adattömeg felkutatásával, a fény- és árnyoldalak őszinte megmutatásával, szerény képességeikhez mérten választ igyekeznek adni. Nem gondoltak azonban arra, hogy a debreceni korszak külön analízisével módszertani hibát követnek el, mert hiszen a történettudomány munkája a történelem minden szerves egysége dacára, amelyből nemcsak a debreceni korszak, hanem elvégre az egész 1848-49. évi magyar forradalom és szabadságharc sem szakítható ki, mindig csak időbeli vagy tartalmi részek külön analízisével haladhatott előre. Arra még kevésbé gondoltak, hogy akadhat valaki, aki már amiatt is, hogy Szabó Istvánék csak a debreceni korszakra korlátozták vizsgálódásaikat, a történelemhamisítás és tudatos reakció bélyegét süti homlokukra. A kötet írói így azután természetesen arra sem gondoltak, hogy amiért „puszta eseménytörténet” előadása helyett problémacsoportok szerint felosztva végezték munkájukat, ami minden gúnyolódás dacára talán mégis magasabb tudományos igénynek volna tekintendő, szintén hamisító szándékok gyanújának teszik ki magukat.

E sorok írója úgy véli, nem csak történetkutatók előtt tűnik fel természetesnek, hogy a kötet írói, ha már csupán a debreceni korszak s ebben is elsősorban a szervezés kérdéseinek megvilágítását tűzték ki céljukul, nem tartották feladatuknak az 1848. évi események részletes elemzésébe bocsátkozni, egyébként azonban ez eseményeket – amennyire a debreceni események vizsgálatához szükséges volt – esetenként mindig regisztrálták. Balázs V. és T. előtt nem tűnik fel természetesnek. Ők újból és újból számon kérik a kötet íróitól bizonyos „elhallgatásokat” – s ezekben ismét csak rosszhiszeműséget látnak. Leginkább az 1848. évi forradalmat kérik számon, de elégedetlenek például amiatt is, hogy Szabó István az előadása szempontjából csak futólag regisztrált móri csata elvesztésének okait nem vizsgálta meg. Ha valaki ilyen módon gáncsoskodni óhajt, határtalan tér van előtte: az egész történelem. Balázs V. és T. például még azon is megütköznek, amiért Szabó István csak annyit állapított meg, hogy az országnak nem volt hadiipara. Miért nem beszélnek sem ő, sem munkatársai az országnak Ausztriával szemben fennálló gyarmati helyzetéről?³⁴ Ennek az általános iskolai tankönyvekből is jól ismert évszázados helyzetnek fejtegetését komolyan szükségesnek tartják az 1848. év első hónapjainak nagy és kemény problémái között? És ha már a történetkutató úgy vélte, hogy tanulmánya keretében ilyesmire nem szükséges kiterjeszkednie,

³² A kötet előzményeihez vö. Módy György: Egy centenáriumi kötet „kiátkozásának” történetéhez. Debreceni Szemle, 1999. 1. szám, 111.

³³ Feltehetően 1945-ről, illetve az ekkor végrehajtott földosztásról van szó.

³⁴ A Habsburgokkal szemben a 18. században elfoglalt magyar gyarmati helyzet, a háború utáni időszak kedvelt tézise volt. Azonban nemcsak az ideologikus alapállású (például Mód Aladár), hanem „polgári” történészek is (például Eckhart Ferenc) erőteljesen képviselték.

mindjárt 1848 elhallgatásának, elsíkkasztásának, megtagadásának, meghamisításának stb. súlyos vádjait kell elviselnie:³⁵

Talán az is természetesen tűnik fel mindenki előtt, hogy a kötet írói, ha már a debreceni hónapok problémáinak s elsősorban éppen a szervezési küzdelemnek a megvilágítására vállalkoztak, szükségesnek tartották megírni, sőt éppen abból kiindulni, hogy a Debrecenben történt meneküléssel mennyire súlyos anyagi és erkölcsi válság állott elő, éppen a küzdelem megszervezése szempontjából. A bírálóknak ez sem tűnik fel természetesen. Sőt – úgy látszik – nem hisznek az egész válság-ügyben sem. Azt írják ugyanis, hogy a munkába elferdített adatok alapján történt e válság „becpítése” s a kötet írói a tények hamis csoportosításával „teljes válság”-ot csak azért látnak januárban, hogy „így érzelmileg is alkalmas talajt teremtsenek a békepárt számára”. Nos, ha a józan ész nem volna elég annak elképzelésére, hogy a főváros kiürítése és az ország nagyobb részének feladása valóban igen válságos helyzetet idézett elő, a bírálók a kötet által idézett adatokon túl kezükbe vehették volna az egész 1848-49-es emlékirodalmat és a kormánylevéltárakat. Egyébként kötetünk írói éppen nem leplezik el, hogy a januári helyzet válságosságát azért kívánták vázolni, illetőleg több helyen is említeni, hogy így a Debrecenben előállott helyzetet, a szervezési feladatokat megismerve, le lehessen mérni a szervezési munka credményeit. Súlyos válságból alig elképzelhető nehézségeken és alig elképzelhető erőfeszítéseken keresztül vezetjük az olvasót a tavaszi győzelmek felé: e sorok írója el tudta gondolni, hogy esetleg a válság leküzdésének döntő terhére viselő tiszántúli és tiszamenti nép heroizálásának a gyanúja csúszik; olyan feltevés azonban meg sem villant az agyában, hogy a válság megállapításával is a békepárti pártoskodás és így a tudatos reakció vádját vonhatja a fejére.

A bírálók igen nagy súlyt kívánnak helyezni arra a megállapításukra, hogy kötetünkön vezérszólamként vonul végig valami „mulatságosságig primitív nyílt debreceni civis-apológia”.³⁶ Debrecen ugyan valóban központi helyet foglal el a debreceni kötetben, miként Debrecen 1849 első hónapjaiban a nemzet történetében is központi szerepet játszott. A bírálók elhallgatják azonban a bíráló olvasói előtt, hogy a kötet írói kritizálni is tudják az 1848-49-es Debrecen népét (52-53, 57, 88, 275. l.), egyébként azonban nem találják indokoltnak, hogy ha érdemre találtak, tanulmányaikban ne említsék meg. Balázs V. és T. a kötet civis-imádatának bizonyítására idézik is néhány kifejezésünket. Az egyikkel, sajnos, egyszerűen félrevetették az olvasót. Szabó István ugyanis tanulmányában Mészáros Lázár nevének előrebocsátásával idézőjel között közli Mészárosnak elismerését arról, hogy „dolgozott mindenki tehetsége szerint”, s hogy Mészáros „leborulást” követel mindenkitől „az ingcs, gatyás, ködmönös, szürös bundás” nép előtt (201-202. l.). Szabó István az egész terjedelmes bekezdésben, idézve Kossuthot is, „a Tiszavidék népé”-ről szól, és sem ezen a helyen, sem a közeli lapokon említést sem tesz a debreceni civisekről. Ezzel szemben Balázs V. és T. úgy tüntetik fel az olvasóknak, mintha Mészáros Lázárnak a népre vonatkozó elismerő szavait Szabó István mondta volna, és pedig – ez a lényegesebb – a debreceni civisekről. S még

³⁵ A jelen dokumentum értelmezéséhez hozzátartozik, hogy Szabó István a Debrecennel kapcsolatos nézetait később is fenntartotta. Ezt bizonyítja a KLTE névadóünnepélyén, 1952-ben tartott beszéde is, melyben a következőket mondja Kossuth és Debrecen kapcsolatáról: „Kossuth nevét büszkeséggel viselhetné bármelyik egyetem. Nem véletlen, hogy ez a megtiszteltetés a Debreceni Tudományegyetemnek jutott. Kossuth és Debrecen neve ugyanis elválaszthatatlanul összeforrtak a magyar történelemben. Amikor szabadságharcunk 1848 telén a fővárosnak és az ország nagy részének katonai feladásával, katasztrófával fenyegető válságba jutott, Kossuth Debrecenre választotta új székhelyül ... Debrecen és Kossuth találkozása a magyar történelem drámai pillanatában jött létre, s Debrecennek és a Tiszántúlnak népe valósággal igézete alá került Kossuthnak. Kossuth 1849 januárjában a képviselőház ülésén arra figyelmeztette Debrecenben a képviselőket, hogy a Tisza vidékén 'szent emlékezetek' földjén járnak s ezzel azokra a nemzeti és szabadságküzdelmekre utalt, melyeknek ez a vidék addig is az élén járt.” MTAKK Ms 5439/10.

³⁶ Balázs T. és V. 829.

ezenkívül: a bírálók Mészáros mondatát, bár az idézőjelről nem mondanak le, helytelen összevonással annyira átalakították, hogy eredeti értelme megváltozott. A szövegünk ilyen „átállítás”-ával – mint látni fogjuk – még többször találkozunk Balázs V. és T. bírálatában.

A kötet írói azonban az állítólagos cívis-imádattal Balázs V. és T. szerint nem csupán a tudománytalanság, hanem a történelemhamisítás és valami „ellenforradalmi tudomány” bűnébe is estek. A bírálók ugyanis azt hangoztatják, hogy a kormány Debrecenben egy kifejezetten politikai tartalmú cívis- és céhellenállással küzdött, s hogy csak ezzel az ellenállással érthető meg a békepárt jelentősége. A debreceni politikai cívis-céh-ellenállásra három adatot hoznak elő. Az egyik szerint a debreceniek márciusban vonakodtak a fuvarterheztől, májusban a debreceni csizmadia 3,20-ról 4 forintra emelendő áron is csak 700 bakancs készítésére vállalkoztak, s hogy a debreceni lakatosok márciusban magasabb bér fizetésével a fegyverműhelyből elcsalogatni igyekeztek a segédek.³⁷

Nem tekintve azt, hogy a bírálók ez ügyek körül jóformán mindent elhallgatnak (pl. azt, hogy a város, amelyre január eleje óta súlyos fuvarterhe hárult, a szóban forgó alkalommal a tavaszi mezői munkára való tekintettel ideiglenesen fuvarterhe könnyítését, a drágaságra való tekintettel pedig a fuvar árának felemelését kérte), azt sem veszik tudomásul, hogy hasonló jelenségekkel Debrecenben és Debrecenen kívül lépten-nyomon találkozni. Mi ezeknek a jelenségeknek egyszerű materiális magyarázatát is elképzeljük: hétköznapi magatartással kevesebb anyagi megterhelést és több keresetet akartak. A bírálók azonban azt állítják, hogy az idézett adatok a debreceni cívis-céhek politikai ellenállásának jelai, s hogy a debreceni lakatosok azért ígértek az állami műhely lakatossegédeknek magasabb bért, hogy a segédek így elvonva, csökkentsék a nemzet ellenálló erejét, és nem azért, hogy az őket is bőven foglalkoztató hadiszükséglet pillanatnyi konjunktúráit kihasználják. Mindezen jelenségek mögött pedig – homályos fogalmazással ugyan – a debreceni békepárt akcióját sejtetik. Ha azonban a bírálóknak adatok voltak a kezükben arra nézve, hogy a jelenségeknek ilyen súlyos politikai célzata lehetett, s hogy a debreceni lakatosok és csizmadia a békepárt valaminő szövetségesei voltak, igen hasznos és talán illő is lett volna idevonatkozó adataikat feltárni. Sőt – úgy vélem – ez egyenesen becsületbeli kötelességük is lett volna akkor, amikor a kötet íróit a „felfedezés” elmulasztásáért egyenesen ellenforradalmi magatartással vádolják meg. Egyébként a bírálók a debreceni lakatossegédek körül folyó béversengést is látva, valótlanul nyilvánították a segédeknek állami katonai műhelyek által való elvonására vonatkozó megállapításomat. Én azonban forrásra is hivatkoztam, s ha a bírálók vették volna a fáradságot maguknak, hogy a hivatkozott iratot megtekintsék, azt olvashatták volna Rombauer Tivadarnak, a Nagyváradra telepített állami fegyvergyár igazgatójának az Országos Honvédelmi Bizottmányhoz intézett jelentésében, hogy ott az állami versenynek hátrányai jelentkeznek: segédek hiánya miatt sok kovács-, lakatos-, szabó- s csizmadiaműhelyt be kellett zárni.³⁸

Balázs V. és T. végül már az „ellenforradalom főváros”-ával egyet jelentő Debrecen térik számon a kötet íróitól. E sorok írója azonban azt hiszi, hogy nem járna a történeti hűség útján, ha egyszerűen egy ellenforradalmi fővárost állítana a szabadságharcnak öt hónapon keresztül ideggócát jelentő Debrecen, a detronizáció fővárosa helyére, amelyről Kossuth még 1849-ben azt írta, hogy Debrecenben „csak a fővárostól (ti. Buda-Pesttől) és nem az ország szívtől valánk távol”.³⁹ Azt pedig, hogy ebben a „szív”-ben is dialektikus erők működtek, őszintén törekedtünk szerény erőnkhez képest megmutatni.

³⁷ Balázs V. és T. 829.

³⁸ Rombauer Tivadarról vö. Spira György: A pestiek Petőfi és Haynau között. Budapest, 1998. (a továbbiakban: Spira)

³⁹ Szabó István 1948-1998.

Miután Balázs V. és T. munkánkban „felfedezték” a hamisítás és tudatos reakció szándékait, valósággal prés alá vették a munkát, hogy kisajtoljanak belőle mindent, amivel a történelmhamisítás és a tudatos reakció tételét igazolhatják. Egyébként azonban nem sok igényük volt. Megelégedtek azzal, hogy összefüggéseikből kiszakítva előmutattak egy-egy mondatot, mondattörödéket vagy éppen egy-két szót, mindegy, hogy honnan, esetleg egy pusztá időhatározó mellékmondatból is. Ezek a bizonyítékok azonban crőlködés jelcít viselik magukon. Sokszor nem is sikerültek másként, csak crőszakos átértelmezéssel, máskor meg csak kötetünk szövegének megváltoztatásával, de az is előfordul, hogy egyszerűen csak rossz néven vesznek tényeket vagy éppen tájékoztatanságból támasztanak kifogást.

Szabó István fejérc olvassák a bírálók, hogy szerinte „’48 szabadságmozgalom volt, mely szembehelyezkedett és nyílt háborúba sodródott az uralkodóval (!), és így merőben katonai küzdelemmé vált.”⁴⁰ Itt meg kell jegyeznünk, hogy a bírálók a „merőben katonai küzdelemmé vált” kifejezést idézőjel között Szabó István saját szavaiként közlik. Hozzáteszik folytatólag, hogy Szabó István szerint tehát „nem az uralkodó szegte meg a törvényt, hanem a nemzet”. Nos, Szabó István valóban említi azt, hogy „október 8-án az uralkodóval és a bécsi kormányzattal való nyílt szembehelyezkedés után az ország kormányzatát a bizottmányra ruházták” (119.). Más helyen is írja: „Arra már 1848 nyarán sem volt remény, hogy a magyar kormány idegenből lássa el magát hadianyaggal, a szeptemberi csemények után pedig, amikor nyílt háborúba sodródott az uralkodóval, az országnak nem volt olyan határa, mely nem állott a bécsi vagy vele szövetséges kormányok ellenőrzése alatt.” (147.) Mindkét esetben arról a közismert fordulatról van szó, amikor az uralkodó feloszlatta a magyar országgyűlést és elmozdította a kormányt, s amikor az országgyűlés szembehelyezkedett az uralkodói önkénnyel és országra küldött császári haderővel, amit ha nem tesz, nyilvánvalóan nincs többé forradalom sem. Micsoda gyermekes tréfa tehát Szabó István szavaiból azt crőlteni ki, hogy szerinte „a nemzet szegte meg a törvényt”? Ha pedig már minden egyes szót cnynyire analizálni óhajtunk, vajon egyenes dolog volt-e a bírálóknak elhallgatni, hogy Szabó István – éppen a bírálók által idézett 203. lapon – a „fokozatosan támadóvá váló bécsi politika”-ról s az ennek „ellenében” kényszerítő szükséggel vállalt összeütközésről szolt? A dolog azonban még ezzel sincs elintézve. Meg kell ugyanis állapítanom: nem azt mondom, hogy ez csemények után a szabadságmozgalom „merőben katonai küzdelemmé vált”, hanem: „a szabadságmozgalom ügye merőben katonai küzdelem kérdése lett, sorsa tehát katonai feltételektől függött”. Ami világosan azt jelenti, hogy a szabadságmozgalmat nem oldom fel merőben katonai küzdelemmé, hanem a továbbbolygó szabadságmozgalom sorsát e küzdelem kérdésévé teszem. A bírálók tehát megváltoztatták azt, amit írtam. Nem azt idézték idézőjel között, amit írtam, noha az idézőjel az egész világon csupán szó szerint való idézésekre alkalmazható. A változtatásra szükség volt. Ha Szabó István valóban azt írta volna, hogy szabadságküzdelemünk „merőben katonai küzdelemmé vált”, nagy crőltetéssel még kihozható olyan magyarázat, hogy íme, Szabó István elsikkasztotta a forradalmat. A Szabó István által írtak hű idézésével azonban ez semmiképpen nem érhető el, hiszen így Szabó István továbbra is folyamatban levőnek látja a szabadságmozgalmat, a forradalmat, de ennek sorsát a nyílt háború kitörése óta a háború kimenetelétől teszi függővé, ami pedig – miként a történetek is tanúsítják – ép ésszel tagadni nem lehet. Ez az aprólékosnak látszó pontos tisztázás azért volt most szükséges, mert a bírálók a szavaimon elkövetett crőszak után vastag betűkkel szedve nem kisebb ítéletet mondanak ki, mint hogy „Szabó István itt – expressis verbis – megtagadja és meghamisítja 1848-at”.⁴¹ Kénytelen vagyok megállapítani, hogy a bírálók „expressis verbis” meghamisították szövegemet.

⁴⁰ Balázs T. és V. 830.

⁴¹ Balázs V. és T. 830.

A bírálók kezében hasonló sorsra jutott Csobán Endre egyik idézete is.⁴² Csobán tanulmányában ez olvasható: „Szele Lajos kormánybiztos írja, hogy a nép szelleme, kivéve, hogy – fájdalom, kaputos emberek miatt – gyanúsításra igen hajlandó, különben jó.” A bírálók csak ennyit idéznek a mondatból Csobán álláspontjaként: a nép szelleme gyanúsításra igen hajlandó. Így azután módjuk van Csobántól éppen azt kérni számon, amit a szöveg megcsonkításával ők tüntetnek el: a forradalom ellenmondásait.

A helyzet a bírálatokra nézve legtöbbször az, hogy a bírálat olvasóinak nincs a bírálattal együtt a bírált könyv is a kezében. Így azután a bírálóknak lehet olyasmit is állítani, hogy Szabó Istvánék – természetesen reakciós ellenforradalmi szemléletből – „cseplük” a kormánybiztosokat. A valóság ezzel szemben az, hogy a kormánybiztosok működésével kapcsolatban támasztott kifogások mellé állítva tevékenységük eredményét, arra figyelmeztettek, hogy „nem volna igazságos, ha az utókor csak a kifogásokat és a velük szemben főleg a tisztikarban nyilvánított ellenszenvet és gúnyt hallaná meg”. Szabó István a végső mérleget úgy állította fel, hogy „legtöbbször éjt-napot egygő téve, leleményesen, eréllyel, szervezőképességgel és politikai ösztönnel végezték feladatukat”, s hogy „az a lázas szervező munka, amely Debrecenben Kossuth irányítása alatt megindult, nélkülük aligha vezetett volna annyi sikerhez” (131.) Így lehet állítani azt is, hogy Szabó István cseplő és teljesen a békepárt szellemében támadja az országgyűléstől elszakadó „diktatórikus” honvédelmi bizottmányt, holott Szabó István valójában azt fejti ki, hogy a válságos időben szükségszerűen került egyre több hatalom a bizottmány s első sorban elnöke, Kossuth Lajos kezébe, s Szabó István szerény tanulmánya egyik eredményének éppen azt kívánta tekinteni, hogy a főleg szónoklóként ismert Kossuth mellett megmutathatta a szervező Kossuthot (118-125, 199-201.), aki a kezében felhalmozódó hatalommal szinte emberfeletti szervező munkát végzett. Lehet azt is írni, hogy a kötetben cseplük a rendőrséget, s lehet ugyanakkor az olvasót tájékoztatlanságban hagyni afelől: vajon mi is az a cseplés? A valóságban a debreceni menekülés hónapja alatt nem lehet egyéb rendőrséggel találkozni, mint Debrecen városnak főleg kapuőrséget szolgáltató, néhány főnyi saját rendőrségével. A bírálók a rendőrség cseplése alatt alighanem Juhász Géának, Borossy Andrásnak és Módy Györgynek⁴³ azokat a megállapításait értik, melyeket a Honvédelmi Bizottmányban rendészeti és postaügyeket vezető politikus Madarász Lászlóval kapcsolatban tettek. A bírálók megróhatják azután Szabó Istvánék a nép egészséges „kiállás”-ának elhallgatásáért, holott például Szabó István sok ilyen kiállás megmutatása után tanulmánya összegzésként azt fejtegette, hogy „a januárban már-már lehangyatló szabadságharc sorsának megfordítása, a debreceni küzdelem megszervezése sokak munkájából tevődött össze, első sorban mégis két hőse volt.” Az egyik Kossuth Lajos, a másik: a nép, s Szabó István mindkét hősré igen sok szót talált (199-202). Lehet továbbá a fuvarozásnak „keresetnyújtási jótétemény”-ként való kezelésére (Kossuth rendelete) és a nép adózási terhére vonatkozó szavakat is fonák módon terhelőleg szerepeltetni a kötet íróival szemben. Borossy Andrásnak is terhére lehet írni, hogy a békepárt az ő szemében a „formális demokrácia” pártja, elhallgatva azt, hogy ezt a két szót Borossy is idézőjelbe tette, ami lényegesen más értelmet ad megállapításának. Többek között még azt is megírhatják a bírálók, hogy Szabó István szívhez szólóan cseteli a megyei közigazgatásra, a céhmesterekre és a gyárosokra rótt embertelen feladatokat. A könyv olvasása nélkül talán hitelt is lehet adni e gyanús rokonszenvet sugalmazó alaptalan megállapításnak. Afelől azonban a könyv olvasása

⁴² Csobán Endréről vö. Orosz István idézett utószava.

⁴³ Juhász Géáról, Borossy Andrásról, Módy Györgyről vö. Orosz István említett utószavát. Az utóbbi kettőhöz még hozzátartozik, hogy 1950-ben (Juhász Géa adjunktusával együtt) koholt vádak alapján perbe fogták, és többéves börtönbüntetésre ítélve pályájukat kettő törték. Módy György szóbeli közlése alapján az ÁVH-s tisztek vallatásán mindenképp Szabó István, Kondor Imre, Karácsony Sándor és Bárczy Géa tevékenysége és nézetei felől faggatták. Ez – ismerve az említettek felfogását – világosan alátámasztja, hogy a cél a debreceni narodnyik ideológia felszámolása volt. Ebbe illeszkedett bele a kötettel szembeni támadás is.

nélkül is kétség támadhatott sokakban, hogy vajon 1849-ben a Tiszántúlon egyáltalában létezhettek-e kapitalista gyárosok, akiket a bírálók oly közel állítottak Szabó Istvánék szívéhez? Miféle gyárosok irányában csseteli Szabó István a szíveket? – erre bizony válaszolni kellene. Az a sejtelem dereng bennem, hogy a bírálók a Tiszántúlon sebtiben szervezett állami fegyver-, lőszer- és felszereléskészítő gyárak és műhelyek kinevezett vezetőit, az általam valóban méltatott vértanú Lahner György tábornokot, Rombauer Tivadart és Kossuth hú fiatal emberét, a képviselő Lukács Sándort⁴⁴ óhajtják az én gyáros rokonszenvem alanyaként kiját szani.⁴⁵

Balázs V. és T. kritikai módszerére nem kevésbé jellemző az, ahogyan a hadsereg kérdését kezlik. A bírálók nem óhajtnak tudomást venni arról, hogy 1848-49-ben a honvédségen és más sorkatonai alakulatokon kívül volt még álló nemzetőrség, mozgósított nemzetőrség, voltak önkéntes nemzetőri csapatok, más önkéntes csapatok, guerrilla csapatok, ezekről függetlenül voltak ún. szabad csapatok, és néhány esetben helyenként kísérletet tettek a nép teljes felfegyverzésére is. Ezek a különféle csapatok fokozatosan többnyire eltűntek, sokszor átalakultak sorkatonasággá, s a csapatok harctéri értékéről szerzett tapasztalatok után maga a kormány hajtotta végre feloszlátásukat vagy átszervezésüket. A bírálók mindezek felől tájékozatlanságukban rossz néven veszik Szabó Istvánnak azt a megállapítását, hogy az állásából mozgósított nemzetőrség, „c polgári-katonai csapatok egyébként sem voltak a harcterre való”. Nem ártott volna azonban, ha a méltatlankodó bírálók, sok minden egyéb mellőzésével, legalább a mozgósításukat megszüntető kormányrendeletet elolvasták volna Pap Dénes Okmánytárában. /I. k. 369./⁴⁶ Azt is rossz néven veszik a bírálók Szabó Istvántól, hogy a Jellachich dunántúli betörésekor nagyobb részben kapával, kaszával és a maga tarisznyájával felkeltett népet, amely a betörő bán tartalékhadtestének elfogásában valóban jó szolgálatot tett, „tartós hadjáratra” alkalmatlanként említi. Csobán Endrétől meg azt veszik rossz néven, hogy a nemzetőrökről kedvezőtlen véleményeket is regisztrált, azaz „cscpülte” őket. A bírálók e véleményekkel szemben, tanúságot téve fogalomzavaraikról, Horváth Mihálynak néhány alkalmi guerrilla-csapatról közölt elismerését állítják szembe.⁴⁷ Különösen rossz néven veszik azonban a bírálók Szabó Istvánnak az ún. szabad csapatokra vonatkozó „lekicsinylő” megjegyzéseit. Az mellékes számukra, hogy e végül is eredmény nélkül feloszlátott csapatokról maga Kossuth mondotta, hogy „még mindenik szabad csapat halvaszületett. Pedig az állománynak temérdekbe kerültek.” A bírálók nem óhajtnak tudomást venni arról, hogy ezekben a szabad csapatokban sok kalandor ember és betyárkodó úrfiú került össze, s az ellenséget elkerülve, inkább a szegény népen uraskodtak-basáskodtak. A bírálók szociális érzékét nem hatják meg a szegény falusi nép siránkozásai, hanem ehelyett azt igyekeznek sugalmazni, hogy Szabó István talán még népi demokráciánk törvényeivel is szembekerült: ami-

⁴⁴ Lásd Spira idézett művét.

⁴⁵ Itt szeretném megjegyezni, hogy Szabó István nem volt hajlandó visszavonni nézeteit az ügyében összehívott pártterkekezleten sem, ahol tudományos-etikai magatartásáról fejtette ki nézeteit. (Lényegében megismételve a válaszcikkben elmondottakat.) Itt tett másik fontos kijelentése (amely megerősíti, hogy a *népi történet szemlélet* volt rá erős hatással), hogy történetírásában szinte a kezdetektől a népet, a parasztságot állította középpontba s ennek felemelkedését kívánta szolgálni. „A történetkutatónak a korunk kérdései irányában való pozitív állásfoglalása többé-kevésbé kifejezésre jut már tárgyválasztásában is – olvashatjuk Szabó István előadásának szövegében. Nálam ez az állásfoglalás úgy jutott kifejezésre, és kifejezésre jutott nem csupán újabban, hanem kezdettől fogva, hogy a *nép* (az én kiemelésem – E. V.) történeti élete felé fordultam. Szerény történetírói munkásságomnak java része a társadalomnak szólt, és pedig múltbeli magyarságunk legmélyebb népi rétegének, parasztnak zsellérnek. Soruk kérdéseire kerestem a feleletet, kerestem csak úgy, ahogy erőim arra képtessé tettek, és ahogy felismerni véltem a végső posztulátumot, a tárgyilag igazat.” MTAKK Ms 5439/15.

⁴⁶ Vö. Pap Dénes: Okmánytár Magyarország függetlenségi harcának történetéhez. 1848-1849. I-II. Pest, 1868.

⁴⁷ Vö. Horváth Mihály: Magyarország függetlenségi harcának története 1848-49-ben. I-III. kötet. Genf, 1865.

kor „a szakszerű katonai vezetést szembe, majd fölé helyezi a népfelkelésnek – írják –, akkor ez a szemlélet egyben felfedi a mai néphadseregekről alkotott véleményét is”.⁴⁸ Ezt az erőszakosan szerkesztett sanda gyanúsítást a leghatározottabban visszautasítom. Egyben csodálkozásomat fejezem ki a felett, hogy a bírálók a szakszerű katonai vezetést és a népfelkelést – vagy amint ők gondolják: néphadsereget – szembe állítják egymással. Szerény véleményem szerint a mai néphadsereg elődjét elsősorban mégis a valóban katonát jelentő és valóban harcoló lelkes negyvennyolcas honvédseregben kell keresni, amely a debreceni menekülés ideje alatt megkétszereződött: olyan eredmény volt ez – írtam a kötetben –, amelyet méltó a történelemnek feljegyezni (147.)

A fölényes tudatlanság fegyverével más „sebeket” is ejtenek a bírálók a kötet íróin. Felháborodnak például azon, hogy Balogh István „elparasztosodó civis társadalom”-ról tesz említést.⁴⁹ Szerintük összezavarja a fogalmakat: polgárosodó paraszt helyett ír elparasztosodó civisről. Itt azonban valami baj van. Balogh István az 1848. évi debreceni adókönyv alapján kimutatva a „szántóvető” polgárok nagy számát, azt állapította meg, hogy „ez a réteg adja a civistársadalomnak sajátosan elparasztosodó jellegét”. Balogh Istvánnak ez a megállapítás helyénvaló volt. A XVIII. században ugyanis az addig nagy mértékben kereskedő és iparos debreceni civisségben eltolódás indult meg, egyre több lett a földművelő civis, a kereskedő és iparos családok is sorozatosan földet szereztek és gazdálkodtak. Az ilyen civisek száma egyre nőtt, úgyhogy a XIX. század vége felé a civisség fogalma, elvesztve eredeti, kereskedés és iparos tartalmát, a parasztság fogalmával lett azonos. A baj az, hogy minderről Balázs T. és V. nem tudnak s fölényesen megróják Balogh Istvánt, hogy a „történelmi folyamatot szemérmetlenül a fejtetetejére állítja”. „De mit számít ez Balogh Istvánnál” – sújtanak le a fölényes bírálók.⁵⁰

A bírálók gyanút keltettek fel bennem afelől is, hogy az ipar kapitalizálódásának a jelenségeit iskolázottságuk fölényes fitogtatása mellett sem tudják felismerni. Kapitalizálódási jelenséget látnak ugyanis az állam által Nagyváradon létesített katonai felszerelési üzemekben. Balázs V. és T. a posztógyártás munkafolyamatának sok részre tagolódását ismerik fel a ruhafelszerelési műhely egyes osztályaiban (beszerző, átvető, szállítási, szabósági stb.), holott ezekben posztógyártásról egyáltalában szó sem volt, de a manufaktúrális jellegű, időlegesen összeűtött műhelyek kezdeti tagolódásában szerény véleményem szerint egyébként is indokolatlan az ipar kapitalizálódására jellemző fokozott munkamegosztást és a polgári forradalomnak az ipar ily „szabad kifejlődését” létrehozó hatásait látni, amit pedig hogy én elmulasztottam megállapítani, a bírálók kemény rosszallását ismét nem kerülhettem el.

Nem veheti senki rossz néven, ha a történetkutatónak nem jelentett sem örömet, sem ambíciót ennek a feleletnek a megírása. Jóllehet azokat a lényegesebb adatokat, amelyeket a bírálók ítéletük alátámasztására a kötetből merítettek, tárgyalás alá vette, valójában nem is lehetett vitába bocsátkoznia. A bírálók nem adtak egyébre módot, mint hogy kimutassák: az ítélet és az alátámasztására idézett adatok között kétes viszony áll fenn, vagy egyáltalában nem áll fenn viszony. A súlyos teher vállalására alkalmazott szelíd adatokból különféle átkészeléssel léphettek elő a hatalmas romboló szándékok. A bírálat mindjárt fortisszimóval indul: az egykorú Debreceni Lapokból „gyáva és kisszerű” emberekről szóló kijelentést idéz, mintegy hangulatkeltésként, így kívánja mindjárt előjáróban jellemezni Szabó Istvánék munkáját. Ezután tíz oldalon keresztül nem lankadva zúg a vád: Szabó Istvánék tudatos reakciós politikai magatartásból meghamisították a történelmet. Akik ismerik a kötet íróinak

⁴⁸ Balázs T. és V. 831.

⁴⁹ Balogh Istvánnal vonatkozóan vö. Rác István: A 80 éves Balogh István tudományos és politikai pályája. Politika, tudomány, debreceniség. (Balogh Istvánnal beszélget Für Lajos.) In: A Hajdú Bihar Megyei Levéltár Évkönyve, XIX. Debrecen, 1992. 17-42.

⁵⁰ Vö. Balázs V. és T. 830.

emberi és tudományos magatartását, sőt közülük egyeseknek az utóbbi négy év alatt a politikai életben vitt szerepét is,⁵¹ őszinte zavarral olvasták ezt a támadást. Az meg, hogy Szabó Istvánt külön valami Habsburg-pártfogolás gyanújába is akarják keverni, ismerősei, olvasói és hallgatói körében derűtséget is váltott ki.⁵²

Azt kell hinnem azonban, hogy Balázs Tibor a szélsőségek embere. Amikor öt hónappal a bírálathoz megjelenése előtt Debrecenben a városi levéltárban kutatást végzett, felkeresett a lakásomon, hogy „tisztelget” tegye. Másfélórás beszélgetésünk jó részében minden áron arról akart meggyőzni, hogy tanszékem szemináriumában nagyszerű munka folyik, hogy irigylit hallgatóimat, s hogy szerinte a budapesti egyetem egyik üresedésben levő tanszékére egyedül szerény személyem jöhet szóba. Amikor pedig közöltem, hogy ez a kombináció tárgyaltan, s ezt én már akkor elhárítottam magamtól, amikor tudományos körökben először felmerült, tanácsalanul latolgatta a szóban forgó budapesti tanszék névsorát. Azzal köszönt el tőlem, hogy elviszi Budapestre a tanszéken folyó kitűnő munka hírért. Nem tartom lényegtelennek, hogy Balázs Tibor a tanszékem mellett folyó munkáról Debrecenben másoknak is nyilatkozott hasonló értelemben. Balázs Tibor saját kijelentése szerint ekkor már olvasta kötetünket.

Sem e sorok írója, sem munkatársai nem óhajtkák állítani, hogy hibátlan munkát végeztek. Különösen fájjalják azt, hogy a Debrecen város gazdasági viszonyairól és az öthónapos korszak alatt nyújtott gazdasági teljesítményeiről tervbe vett tanulmány kimaradt a kötetből, miután három felkért munkatárs is lemondott róla, utoljára olyan időpontban, amikor új munkatárs a sok adatgyűjtést igénylő tanulmánnyal a megjelenésre kitűzött idő (1948. március 15.) alapos túlhaladásával sem készülhetett volna már el.⁵³ Lehet ugyan, hogy ezzel a helyi keretű tanulmánnyal ismét csak növeltük volna az időtlen lokálpatriotizmus és cívisimádat bűnét, mi a tanulmány elmaradása felett mégis nehezen vigasztalódhatunk azzal, hogy a küzdelem anyagi szervezéséről országos vonatkozásban bőven szólva, a szélesebb perspektívával némi kárpótlást e tekintetben is nyújthattunk. De ezenkívül más gyengékre és hiányokra is rá tudnánk mutatni, melyeket magunk is csak részben óhajtanánk a határidőre végzett munka gyors és lázas ütemével magyarázni, más részben fogyatékos képességeinket kell magyarázatul felkínálni.

Nem óhajtkuk vitatni azt sem, hogy kötetünk a marxista tudományos szemlélet igényei szempontjából hiányosságokat mutat fel. Ez igények szempontjából azonban véleményem szerint nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a körülményt, hogy a magyar történelem marxista problematikája és módszere még nincs kitűzve, még kevésbé történt meg a magyar történelem marxista rendszerezése tudományos színvonalon. Őszintén sajnálni kell, hogy magyar történettudomány ma még nélkülözi azt a tudományos kimunkálást, amelyben más tudománysszakok részesülnek nagy képzettségű marxista tudósoktól. A tudománynak ugyanis mértékigénye van: csak önmagához, a tudományhoz tudja mérni magát. Amikor e sorok írója annak a véleménynek ad kifejezést, hogy a magyar történettudomány a dialektikus materializmus részéről nem elégedhetik meg Balázs V. és T.-nak – cszközöket nem is tekintve – jobbadán csak jelszavakat öntő s a történeti élet tényeit ezekhez szűrő igényével, elsősorban a szovjet-orosz történettudományra óhajt hivatkozni. A közelmúltban szerencsénk volt hallani Magyarországon B. D. Grekov urat, a mai orosz történettudomány egyik vezető alak-

⁵¹ Mindenekelőtt Balogh Istvánról van szó, aki 1945 és 1948 között a Nemzeti Parasztpárt képviselőtében Szabolcs, majd Hajdú vármegye főispánja volt. Vö. minderre Rácz István és Für Lajos 1992-es tanulmányait.

⁵² Szabó István egyéb műveiből is világosan kitűnik, hogy a nemzeti függetlenségi irányzat képviselője volt.

⁵³ Neubauer Pál tanulmányáról van szó, mely „Debrecen szerepe és feladatai a Kossuth-kormány gazdasági és pénzügyi politikájában 1849. január-május.” címmel a Debreceni Déry Múzeum 1979. évi Évkönyvében jelent meg. Vö. Módy György írása. 111.

ját.⁵⁴ Magyar nyelven is kiadott kitérő előadásai⁵⁵ – amellet, hogy csak ízelítőt adhatnak az orosz marxista történetírásból – a történetírás tudományos igényeiről és módszereiről mégis tájékoztatnak. A dialektikus materializmus elve alapján álló mai orosz történetírás már egészében hivatott reprezentálni a V. J. Lebegyev, B. D. Grekov és S. V. Bahrusin szerkesztésében 1939-40-ben Moszkvában az állami társadalom-gazdaságtudományi kiadó által kiadott orosz történelem, amelyet a Népbiztosok Tanácsának főiskolai bizottsága az egyetemeken és pedagógiai intézetekben tankönyvül engedélyezett. E nagy mű két kötetét „Geschichte der Völker der UDSSR” címen Basel-Zürichben 1945-46-ban német fordításban is közzé tették a „Gesellschaft zur Förderung der Pflege Normaler Beziehungen zwischen der Schweiz und der Sowjetunion” támogatásával. Ezek és más orosz történettudományi művek tanúsága szerint az orosz történetírás nem kategóriák felsorolását és tételek igazolását tartja feladatának. Nem rostálja meg a történeti élet tényeit, hanem mindig az orosz történelem egész corpusát firtva a kezében, a dialektikus materializmus erőinek megállapításával adatszerű, pozitív és teljes. Azt gondolom, hogy ez a magas tudományos igény volt az oka, hogy Grekov úr már említett itt időzése kapcsán – a történelem művelésére készülő fiataljaink közt egyesekben az a különös benyomás támadt, mintha Grekov úr a szovjet tudományos akadémia alelnöke nem lenne „eléggé marxista”.⁵⁶ Mi úgy érezzük, hogy az ő és tudóstársai nyelve, szemléleti és módszertani eltérések mellett is, közös a miénkkel: a tudomány nyelve.

Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: **Erős Vilmos**

⁵⁴ Grekovról vö. A. Mazour: *Modern Russian Historiography*. Princeton, 1958.

⁵⁵ Vö. például B. D. Grekov: *Az orosz művelődés forrásai és a kievi Ruszj művelődése*. Budapest, 1948., illetve B. D. Grekov: *Az orosz állam kialakulása*. Budapest, 1948.

⁵⁶ Feltételezem Szabó István tanítványairól van szó. Módy György visszaemlékezése szerint például Grekov debreceni tartózkodása idején ő volt az egyik kísérője.